पृथ्वी जयन्तीको शुभ उपलक्षमा

Abhilekha Prakash

अभिलेख-प्रकाश

(Licchavi Period)

Edited by
Hem Raj Shakya

Translated by
Prof. Asha Ram Shakya

Karuna Prakashan
Lalitpore, Nepal
1969

First Edition
500 Copies

Price Rs. 2

प्राक्कथन

नेपालको प्राचीन सभ्यता र संस्कृति थाहालिन औ त्यसको क्रमवद्ध इतिहास निर्माण गर्न प्राचीन अभिलेखहरूको आवश्यकता र महत्व कत्ति सम्मन रहेकोछ, त्यो भनिरहनु पर्दैन ।

अत: इतिहासको प्राणस्वरूप भएको अभिलेख प्राप्तिको लागि पुरातात्त्विक एवं ऐतिहासिक ज्ञान उपार्जन गर्नेहरूले स्थान-स्थानमा गएर अनुसन्धान गर्दै आइरहेको सबैलाई थाहा भएकै विषय हो । यस्ता महत्वपूर्ण प्राचीन अभिलेख [शिलापत्र, ताम्रपत्र. स्वर्णपत्र, तालपत्र, कागजपत्र इ.] विभिन्न विद्वानहरूले समय-समयमा प्रकाशित गर्दै आइरहेको देखिन्छ ।

नेपालको स्वर्णयुग लिच्छविकालका अहिलेसम्मन जम्मा शिला-भिलेखहरू १४४ थान हाम्रो अगाडी प्रकाशमा आई सकेकाछन् । तैपनि विभिन्न विद्वानहरूको आँखा छलेर लुकी राखेका, तर मेरो अनुसन्धानको अन्तर्गत परी राखेका जम्मा १० थान लिच्छवि अभिलेख पाठकहरूको अगाडी प्रस्तुत गर्दैछु ।

लिच्छविकालीन साहित्य, संगीत व कला तथा धर्म, संस्कृति दर्शन आदिको प्रामाणिक ज्ञान प्राप्तिको लागि तत्समयका अभिलेख-हरूको महत्व पहिलेको अपेक्षा अहिले झन-झन वढदै गइरहेकोछ । हुनत लिच्छवि अभिलेख जत्ति खोज्न कठिन छ त्यत्तिकै त्यसको

महत्व प्रकाशमा ल्याउनु गाह्रो छ । किनभने प्राचीन अभिलेखहरू प्रकाशमा ल्याउने क्रममा मुख्यतः चारवटा समश्या अगाडी पर्न आउँछन् जुन निम्न छन :-

१) सर्वप्रथम प्राचीनलिपिको ज्ञान
२) संस्कृतभाषाको ज्ञान
३) इतिहासको ज्ञान
४) स्थानीय जन संस्कृतिको व्यवस्था विषयक ज्ञान

उक्त चारविषयको ज्ञान प्राप्त नभएसम्मन् प्राचीन अभिलेखहरू पढेर प्रकाशमा ल्याउन सकिंदैन। यसरी भनेर डराई अभिलेख-हरू प्रकाशमा नल्याई बस्नु पनि बुद्धिमानी हैन । जुनसुकै काम पनि तुरुन्तै परिशुद्ध हुनु गाह्रो छ, क्रमश : परिमार्जित हुंदै जान्छ। अनि त्यो एक दिन निर्विवाद पूर्वक सिद्ध हुन्छन्। मानिसहरू जन्मजात सर्वज्ञ कोही हुन सक्दैन, क्रमश : विद्याध्ययन गर्दै विद्वानहरू सित सत्सङ्ग औ छलफल गर्दै गएरमात्र एउटा-एउटा काम तामेलहुन सकिन्छ ।

विद्वानहरूले कहिल्यै क्षुद्रवचन र अभद्रव्यवहार गर्दैन, जो सुकैलाई पनि सकेको सुझाव दिनु र तिनीहरूको सुझावहरू लिनु-मै तिनीहरू आफ्नो गौरव सम्झन्छन् । रुँच्चै भन्ने हो भने हाम्रो संस्कृतिको मूल आदर्श पनि त्यही नै हो ।

प्राचीन अभिलेखहरू पढ्न भवाट्ट हेर्दा सजिलो जस्तो लागेर पनि त्यत्ति सजिलो नभएको तथ्यको प्रमाणस्वरूप सि. वेण्डाल-द्वारा भ. पु. गोलमाधी टोलस्थित संवत ५१६ को शिलालेखलाई

३१६ भनेर पढ्नु औ संशोधनमण्डलद्वारा प्रकाशित ल. पु. घाँयवो स्थित उमामहेश्वरको पादपीठलेखमा "सर्वज्ञ त्रिगुणात्मने" हुनु पर्ने स्थानमा "शुद्धज्ञ त्रिगुणात्मने" भैरहेको लिनसकिन्छ (हेर्नुस्-अभिलेख संग्रह भाग ... .). त्यस्तै पुरातत्वविभाग-प्रकाशन माला ४ को प्राचीन लिपिविकाश नामक पुस्तकमा लिपि-विकाश क्रमको सातौं पंक्ति स्थित प्रचलित नेपाल लिपिलाई पाचुमोल लिपि भनी उल्लेखगरी राखेको छ । सो लिपिलाई पाचुमोल भनी कहिं पनि भनेको अहिलेसम्म देखिएको छैन ।

उक्त प्रकारका भूलहरू नहोस् भन्ना खातिर यहाँ यथासम्भव आफ्नो शक्ति अनुसार पाठ शुद्धसंग पढी पाठकहरूको सेवामा प्रस्तुत गरेकोछु । प्रस्तुत अभिलेख–प्रकाश मूलमा नेपाली भाषामा लेखिएको भएता पनि धेरै साथीहरूको सुझाव अनुसार मेरा मित्रवर प्रो. आशाराम शाक्यजीले आफ्नो अमूल्य समय लगाई यसलाई अंग्रेजीमा अनुवाद गरिदिनु भयो। उहाँको यस गुणलाई कहिल्यै विर्सन सकिंदैन। यसर्थ उहाँको प्रति म सधैं ऋणी भएको छु ।

प्रस्तुत अभिलेख धेरै समयदेखि अर्थाभावको कारण त्यसै परिराखेको थियो । तर मेरा हितैषी साथीहरूको सहयोगको फलस्वरूप करुणा-प्रकाशनद्वारा आज यो सानो पुस्तकको रूपमा नैं सही पाठकहरूको समक्ष प्रकाशित गर्न पाउंदा मलाई ज्यादै खुशी लागेकोछ ।

यस अभिलेख-प्रकाश [लिच्छवि अंक] यथाशिघ्र प्रकाशमा

ल्याएनु परेकोले हडबडले गर्दा यसमा कहिं पाठ अशुद्ध भएमा विज्ञ पाठकहरूको सुझाव र स्वस्थ आलोचनाको सहर्ष स्वागत गर्दछु ।

सम्पादक—
हेमराज शाक्य
लिपिविशेषज्ञ,
श्री ५ को सरकार

पौष, २०२६

Contents

अभिलेख नं.–१

(१) ॐ स्व ज्ञा न कि र ण मा स्त स क ल क्ले
श सं ह ति म् बु द्धः स्या मि ति व न्दे ह
मि म भ क्त्या ....

Inscription No. 1

Object:	A stone **mandala** (मण्डल)
Size:	18 inches in diameter
Location:	Racheswari Mahavihara(Puca Bahi), Pulcok, Patan, in the ground before the door of the main shrine.
Comment:	The lower line of writing is buried in the ground.
Script:	Early Licchavi
Language:	Sanskrit
Date:	None
Content:	Homage paid to Lord Buddha.

अभिलेख नं.—२

(१) × × × × × य प दं ना म ज्ञा त्वा स

र्व्वं स त्वा [ना] श्च अ नु त्त र ज्ञा न वा प्त

ये । सं ....

Inscription No. 2

Object: A stone base for the support of an image.

Size: 12 inches long by 3 inches high.

Location: Gaṇa Mahavihara (Gana Bahi), Yangal Tol, Kathmandu, among a heap of archeological rubble in the **vihara** precincts.

Comment: There is no image now associated with the base.

Script: Early Licchavi

Language: Sanskrit

Date: None

Content: Concerns the consecration of the Buddha image.

अभिलेख नं.—३

[१] [च्चिति] प्र जा णां स म त का र ण स्य⋯
कृत⋯उणा⋯तिग

[२] स्या ति⋯प्रया नी⋯

[३] नित्यं रव्या त गुण⋯शि वं शु पि ल ब्ध
स्था दि

[४] ⋯⋯ज न आ जा न्य पि फ ल⋯ विना
जीवतः

[५] द स्थे स मा⋯च सुखार्थ⋯य या

[६] तां क त्तु॑ न स मु त्सुक ः प्र य त⋯

[७] की र्तिः फलं स कि ल⋯वि रि त्य वि द्य
मानुष्य कं च्तणिक⋯

[८] माता पितृ सु कृत पुराय विवर्द्धनार्थमेत⋯

[९] भद्वायणी या र्थ श्च यूप ग्रा म स्य द च्चि
ण पश्चिमेन

[१०] च्चत्रं द्त्तं य स्य पिण्ड़ विशिक⋯मानिका
पञ्चा शुदि

[११] संवत् ४९२ वैशाख शुक्ल दिवा १३

Inscription No. 3

Object: A broken stone slab (**silapatra**).

Size: 11.5 inches high by 10 inches wide.

Location: Mangal Bazar dhara, Patan, across from the Biswanath temple, set into the wall of the sunken court.

Comment: Normally the inscription is covered with water, but was discovered in V. S. 2015 on the occasion of the annual Sithi festival, i. e., Kumar Sasthi, when the wells and fountains are cleaned, and the inscription was temporarily revealed in the pit beneath the waterspouts.

Script: Early Licchavi

Language: Sanskrit

Date: Samvat 492

Content: The donor, in memory of his parents, has given the fountain, and for its maintenance lands lying south west of Yupagrama (Licchavi name for central Patan.)

अभिलेख नं.–४

[१] ··· ··· स्य प र म ···· ····

[२] ···· ···· भट्टारक म हा रा जा धि ····

[३] ··· ··· शु ल्क ··· ···

Inscription No. 4

Object: **Silapatra**

Size: 72 inches high, 17 inches wide and 27 inches thick.

Location: Tistung village, approximately 14 miles west of Kathmandu, fallen over in front of the primary school.

Comment: Among the known Licchavi inscriptions, this one appears unique in that it is carved on such a thick stone, 27 inches compared to the usual 6 or 7 inches. There are traces of a **cakra** above the inscription, so similar in execution to that on the Vasantadeva inscription (Gnoli XIII) as to suggest that this one also may belong to the same time.

Script: Licchavi

Language: Sanscrit

Date: None

Content: The slab is so badly weathered that the inscription cannot be deciphered.

अभिलेख नं, –५

(१) स्वस्ति नैपालकृत सकलजगद्विशाल–
कीर्त्ति .. ..

[२] विवृत्ताच्यर्या... ...भुर्भगवत्पशुप [ति भट्टा]

[३] रकपादानुगृहितोवप्पपादानुद्धयात [श्रीम-
हासा-]

४ मन्ताशुवर्म्मकुशली कुण्डशुल्कतापनाधि ...

[५] म्पुरत: कृत्य पश्चिम द्वार प्र ति व द्ध वि
ष . . . .

[६] ति त च्चा यु क्त क शौ ल्कि क मौ ल्मि का
दी ङ् कु श ल मा भा ष

[७] स मा ज्ञा प य ति वि दि त म्भ व तु भ व
तां य था र स्मा

[८] भि रे षा ते स्तु ग्ग ग्रा मी ण्ा ना म् लो ह
.........मृ ग

[९] रो म क स्तु रि का कृ त ता म्र भा ण्ड न्य
नि र्हा य्यी ण्ठ वा स्य

[१०] त द् न्य द्र व्या द् यो प क य या र्त्थ मि
ति नि र्ग्ग छ ता

[११] म्प्र सा द्धयो प क श्चा न्त : प्र वि श तां शु
ल्क ता प ष दि् य था

[१२] दे् य म्प्र ति मु क्त मे व वे दि् भि र स्म त्प्र
ति ब द्ध जी व नो

[१३] र न्ये र्व्व न के श्चि द् प्य य म्प्र सा दा न्य
था कु र्य्या य स

[१४] .... मा ज्ञा म भि व र्त्त्या न्य था प्र व र्त्ति
व्य ति त म ....

[१५] .... म र्य्या द भे दि् न म र्ष यि ष्या मि
भ वि ष्य द्भि ....

[१६] .... रि भि .... कृ त वि पा को प
न त ....

Inscription No. 5

Object: **Silapatra**

Size: 31 inches tall by 18.5 inches wide

Location: Tistung village, approximately 14 miles west of Kathmandu, standing on a small mound known as Panchanamak.

Comment: Of particular interest is the decoration on the upper portion, a very beautiful sacred water vessel (कलश), flanked left and right with a conch shell and wheel. The last lines of the inscription have been broken away.

Script: early Licchavi

Language: Sanscrit

Date: Missing, but it is an inscription of the mahasamanta Amsuvarman.

Content: The text refers to the levying of custom duties on imports and exports in the village of Testugga (modern Tistung).

Inscription No. 6

Object: **Silapatra**

Size: 21 inches high by 13 inches wide

Location: Chitlang village, approximately 12 miles west of Patan, in front of a Ganesh temple.

Comment: The stele seems to be about three-quarter buried under the flagging in front of the temple, but out of respect for the religious sentiments of the local people, no attempt was made to disinter the stone. Because of the(त्रिशूल)**Trisula** carved at the top of the stele, a unique occurrence among known Licchavi inscriptions, the local people worship the **Silapatra** as Siva.

Script: early Licchavi

Language: Sanscrit

Date: None

Content: From the little one can decipher, the inscription does not seem to be an administrative edict and may be only a hymn of praise to Siva, similar perhaps to the hymns honoring Dvaipayana in the Hadigaon pillar inscription (Gnoli XI).

अभिलेख नं. –७

[१] स्वस्ति [नेपाल] ..... सकल [जगद्धि ....
[२] .... भु र्भगव त्प शु प ति भ ट्टा र क
पा दा नु ....
[३] ....श्री महा [सामन्तांशुवर्म कु श ली]....
[४] ....
[५] .... समाज्ञापयति वि दि तं भवतु ....
[६] . . . .
[७] . . . स्थित म्प्र सा दा ति क्र म . . .
[८] . . . म्प्रतिमुक्त मेव वे दि भि र स्म . .
[९] . . . .
[१०] . . . . न्थया . . . स्ति . . . हि . . . . .
[११] मार्य्या . . . .
[१२] ... ... द्धि ..ह कृ त ... ...
[१३] कुर्य्यामो

Inscription No. 7

Object: **Silapatra**
Size: 42 inches high by 20 inches wide
Location: Tistung village, about one mile north in Bhatuwal locality.
Comment: The stele is exposed to the elements, is very worn, and the farmers find it a very convenient sharpening stone for their tools. The script itself is too eroded to be properly deciphered. Above the inscription is the characteristic decoration of wheel and conch shell.
Script: early Licchavi
Language: Sanskrit
Date: Illegible but the inscription is on of the **mahasamanta** Amsuvarman.
Content: Little may be inferred from the inscription except the single word "...**mpratimuktameba** म्प्रतिमुक्तमेव' suggests that it might be an edict exempting the local people from taxes.

अभिलेख नं. –८

(१) [श्री] प्र दयु म प्रा ण स्य की र्तिः

Inscription No. 8

Object: Stone pillar (**stambha**)

Size: 48 inches tall by 8 inches square

Location: Deo–Patan, northeast of the Bhubaneswari temple near Pasupatinath.

Comment: The pillar has fallen over, but one side bears an engraved **cakra** beneath which is engraved a decorative fringe and below this the single–line inscription. Though other wise so unimportant looking, this fallen column is of great importance, for it is the only one among known inscriptions to actually refer to a temple, thus providing concrete evidence of temple building in Licchavi times.

Script: Late Licchavi

Language: Sanscrit

Date: None

Content: One Pradyúmprana has built this temple.

अभिलेख नं. –६

(१) †ॐ एतङ्गमलहृग्वले प्रतिवसं (स्थ) धर्मजीवः स्वयम् प्राकाशीदवलोकितेश ममलम्पाषाणमत्यद्भुतम् ।

(२) सत्वानामविकल्पमुत्पथ सताम्प्राज्ञाद्भवितात्मनाम् संसारान्त्रिमलश्वकारगहनान्निर्मुक्तये सर्वदा ॥

(३) राज्ये श्रीमानदेवस्य वर्षेशीत्युत्तरेशते । माघकृष्णद्वितीयायाम्प्रतिष्ठास्य गुणोदधेः ॥

---

†This inscription has previously been published by D. R. Regmi, *Medieval Nepal,* Vol. III, p. 2 with a number of errors which the present reading corrects.

Inscription No. 9

Object: The stone base of an image of Avalokitesvara.

Size: 54 inches long by 10 inches high

Location: Yangu Bahal, or Yanmugal Tol, Patan, inside a small one storey shrine.

Comment: Although the inscription is not on the image itself, but on the separate base beneath, the fact that the text refers to the image, taken together with the style of the image itself, makes it clear that the inscription refers to the image now **in situ** and hence dates it, adding one more to the short list of known dated early stone sculptures in Nepal. The image of Lokeswar is still highly venerated and receives daily worship by the Sakyas of Jetavana Mahavihara (Jyo Bahal) of Patan. Originally the image must have been established in the main shrine of a **vihara**, for though the buil-

dings have now ceased to exist, the main **caitya** of the former courtyard still stands to the west, in front of the present poor shrine. Moreover, there is historical reference to this **vihara** in a stone inscription of the time of Narendradeva in the street not far away to the south, and the name has persisted to the present in the alternate name of the locality, Yangu Bahal Tol. Another early stone image, Buddha Sakyamuni of Turana Bahal locality, with an undated Licchavi inscription, published in the **Abhilekh Samgraha**, Part 5, p. 8, and at least nine stone **caityas** of Licchavi date scattered in the vicinity, attest to the importance of this sector of Patan in Licchavi times.

Script: Late Licchavi
Language: Sanscrit
Date: Samvat 180
Content: One Dharmajiva has caused this fine stone image of Avalokitesvara to be made.

अभिलेख नं. –१०

(१) ॐ अभय श्री †

(२) येधर्मा श्रीअ हेतुप्र

(३) भवाहे शोक तुतेषा

(४) त था ग तो ह्य व (द)

(५) ते षां च यो नि [रो]

(६) ध ए वं वा दी म हा

(७) श्र म ण: ।

---

†यो मृन्मय चैत्यको अभिलेख, श्री ५ को सरकार, शिक्षामंत्रालय, पुरातत्त्व विभागको सौजन्यताबाट प्राप्त ।

Inscription No. 10

Object: A miniature c **caitya**
Size: 2 by 2 inches
Location: Now in the collections of the Department of Archeology of His Majesty's Government. It was excavated with a number of other different kinds in the Jumla region of western Nepal and came to the authorities through Dilli Prasad Acarya.
Comment One of these many **caityas** has been signalled out for description as representative of the group and because of its particularly attractive design. On the upper part of the **caitya** is impressed the representation of an umbrella beneath which is the Buddha before which are the stairs commemorating his ascent to heaven. The **caitya** is inscribed.
Script: Late Licchavi
Language: Sanscrit
Date: None
Content: From this brief inscription one can draw the essence of the Buddha's goals of living by the principles of the faith.

अभिलेख नं.–११

(१) ॐ संवत्
(२) माता

क्रम संख्या ११

प्राप्तिस्थान——ल. पु मंगलबजार ढुंगेधाराको खाल्टोमा रहेका सुन्दर ढुटे-धाराको अभिलेख

नाप इञ्च——८६×१८ भएको ढुटेधारा

हरफ —— २

संवत् —— ५

लिपि —— उत्तर लिच्छवि

भाषा —— संस्कृत

विषय …. ×

सम्पादकका अरु कृतिहरू–

प्रकाशित

१) नेपाल लिपि संग्रह
२) बौद्ध विहार ग्रन्थ सूचि
३) कुम्भेश्वर–इतिहास
४) बौद्ध शिक्षा (प्रथम भाग)
५) नेवारी वर्ण परिचय
६) बौद्ध कला अनुसन्धान सूचि
७) लिपि विकास तालिका
८) नेपाल संस्कृतिया मू लुखा
९) अभिलेख प्रकाश
१०) आर्य्यावलोकितेश्वर परिचय

अप्रकाशित

१) स्वयम्भू प्रकाश
२) प्राचीन लिपि प्रकाश
३) महाबौद्ध–इतिहास
४) हिरण्यवर्ण महाविहार–इतिहास
५) संक्षिप्त बौद्ध धर्मकोश
६) संक्षिप्त महायान देवता नामसुचि
७) नेपाल बौद्ध संस्कृतिया धलःो
८) पुरातत्व व संस्कृतिया सामान्यज्ञान
९) नेपाल संस्कृतिया मू लँपु

Sankata Press Tabahal, Kathmandu